

tir. 5. *Tahrîrû'l-makâle fi şerhi Neẓâ'irî'r-Risâle*. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin Mâlikî fıkhnına dair *er-Risâle*'si üzerine Ebû Abdullah İbn Gâzî'nin hazırladığı *Neẓâ'irû'r-Risâle* (Nazmu müşkilâtî'r-Risâle, bk. Brockelmann, *GAL*, I, 188; *Suppl.*, I, 302) adlı manzum eserin şerhi olup 943 (1537) yılında tamamlanmıştır. Eser Ahmed Sahnûn tarafından neşre-dilmiştir (Rabat 1988). 6. *Hidâyetü's-sâliki'l-muhtâc li-beyânî fi'li'l-mu'temir ve'l-hâc*. İskenderiye'de el-Mektebe-tü'l-belediyye'de bir nüshası bulunmak-tadır (Fikhû'l-Mâlikî, nr. 16). Brockel-mann, *İrşâdû's-sâliki'l-muhtâc ilâ be-yânî'l-mu'temir ve'l-hâc* adlı bir eseri hem Hattâb'a hem de oğlu Yahyâ'ya nis-betle iki yerde zikretmektedir (*GAL*, II, 508; *Suppl.*, II, 537). 7. *Risâle fi ma'rife-ti istihrâci evkâtî's-şalât*. Namaz vakit-lerinin herhangi bir alet kullanılmadan tesbit edilmesiyle ilgili bir eserdir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olan risâle (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2145/3), astronomi ve ilimler tarihi alanlarında önemli bir kaynak olup bir mukaddime, on bölüm ve bir hâtmeden meydana gelmektedir. 8. *Tefrihu'l-kulûb bi'l-hişâlî'l-mükeffire limâ tekad-deme ve mâ te'aḥḥara mine'z-zünûb*. 945 (1538) yılında kaleme alınan eser bazı kaynaklarda (Karâfi, s. 230; *İẓâhu'l-*

meknûn, I, 301) *Tefrîcû'l-kulûb* şeklinde de geçmektedir (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 508; *Suppl.*, II, 526). Hattâb'ın bunlardan başka birçok eseri bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir (eserlerinin oğlu Yahyâ tarafından hazırlanan bir listesi için bk. Karâfî, s. 230-231).

BİBLİYOGRAFYA :

Hattâb, *Tahrîrû'l-kelâm fî mesâ'ilü'l-illizâm* (nşr. Abdüsselâm M. eş-Şerîf), Beyrut 1404/1984, neşredenin mukaddimesi, s. 7-55; Bedreddin el-Karâfî, *Teuşi'hu 'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şütevî), Beyrut 1403/1983, s. 229-231; Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî, *Neylû'l-ibihâc* (*ed-Dibâcû'l-mûzheb* içinde), Kahire 1329-30, s. 337-338; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1628; Serkîs, *Mu'cem*, I, 496, 779-780, II, 1432, 1630, 1814-1815; Brockelmann, *GAL*, I, 188; II, 102, 508; *Suppl.*, I, 302; II, 526, 537; *İzâhu'l-meknûn*, I, 183, 233, 234, 301, 304; II, 121, 223, 252, 256, 720; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 242; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 286; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XI, 230-231; Ali Mustafa el-Mesarrâtî, *A'lâm min Tarâblus*, Trablus 1392/1972, s. 140-146; Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî fî târihi'l-fikihü'l-İslâmî*, Medine 1397/1977, II, 270; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-İlmî*, Cidde 1403/1983, s. 350-351; *Ma'a'l-mektebe*, s. 362-363; Muhammed el-Habîb el-Hile, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, London 1994, s. 194-195; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), I, 269-270.

FERHAT KOCA

HATTÂBÎ

(الخطابی)

Ebû Süleymân Hamd (Ahmed)
b. Muhammed b. İbrâhîm
b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî
(ö. 388/998)

Muhaddis ve lugatçı.

Receb 319'da (Ağustos 931) Kâbil'e komşu Büst şehrinde doğdu. Asıl adı Hamd olmakla beraber yakın çevresi ona Ahmed diye hitap ettiği için her iki isimle de tanınmış, Hattâbî nisbesini büyük dedesi Hattâb'dan almıştır. Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın soyundan geldiği için bu nisbeyi aldığı ileri sürülmüşse de bu görüş nesep âlimlerince kabul görmemiştir. Hattâbî'nin ailesinin yaşadığı ve kendisinin doğup büyüdüğü Büst şehrinin bir Türk şehri olması, bölge halkının İslâmiyet'le tanışmasından sonra da şehrin müslüman Türkler'in hâkimiyetinde kalması Hattâbî'nin Türk asıllı olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

İlk öğrenimine Büst'te başlayan Hattâbî daha sonra Nişâbur, Bağdat, Basra ve Mekke gibi ilim merkezlerini dolaştı. Nişâbur'da Şâfiî mezhebinin Horasan bölgesindeki temsilcisi Muhammed b. Ali Kaffâl eş-Şâşî'den fıkıh dersi aldı. Arap dili ve edebiyatındaki öğrenimini Bağdat'ta Gulâmu Sa'leb'in derslerine devam ederek tamamladı. Hadis ilmini Mekke'de Ebû Saïd İbnü'l-A'râbi; Bağdat'ta Ebû Ali İsmâil b. Muhammed b. İsmâil es-Saffâr, Ebû Amr İbnü's-Semmâk, Ebû Bekir en-Neccâd; Basra'da Ebû Dâvûd'dan *es-Sünen*'i rivayet eden ve İbn Dâse diye tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Bekir el-Basrî gibi muhaddislerden tahsil etti. Öğrenimini Mâverâünnehir ve Hicaz'da tamamladıktan sonra 350 (961) yılı civarında Horasan bölgesine döndü. 359 (970) yılına kadar Nişâbur'da kalarak talebe yetiştirdi; bu arada *Ğarîbü'l-ħadîş* adlı eserini yazdı. Nişâbur'dan Buhara'ya, oradan Belh'e geçti. Daha sonra Gazne, Fâris, Sicistan gibi şehirlerde ders verdi. Tekrar Büst'e dönerek hayatının sonuna kadar ilmi faaliyetlerine burada devam etti. Lugat âlimi Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Hâkim en-Nisâbürrî, Ebû Hâmid el-İsferâiyînî ve Ebû Zer el-Herevî gibi şahsiyetler onun talebeleri arasında yer aldı. 16 RebülâhİR 388 (17 Nisan 998) tarihinde Büst'te vefat etti.

Hattâbî'yi yakından tanıyan Ebû Mansûr es-Seâlibî, onun Arap dili ve edebiya-

Hattâb'ın *Risâle fî ma'rifeti istihrâci evkâtî's-salât* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2145/3)

[illegible][illegible]

ti, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a denk olduğunu söyler. Hattâbî, hadisin hem rivayet hem dirayet alanlarında seçkin bir âlim ve aynı zamanda hadis hâfızı olup bu ilimdeki yeri "sika, müsebbit, sadûk" gibi tabirlerle belirtilmiştir. IV. (X.) yüzyıla kadar tasnif edilen hadis rivayet kitaplarının çoğuna vâkıf olan Hattâbî, dirâyetü'l-hadis ilminin kapsamına giren konulardaki bilgisi itibarıyla de devrinin önde gelen âlimlerindendir. Hadisleri "sahih", "hasen" ve "zayıf" olmak üzere üçlü bir taksime tâbi tutmuş olup sahih hadisin ilk kapsamlı tanımı de ona aittir. Hasen hadisi Tirmizî'den farklı olarak tarif etmiş ve bu tarif İbnü's-Salâh tarafından "hasen li-zâtihi" için esas alınmıştır.

Hadislerin vahiy mahsulü olup olmaması yönünden kaynağını ve hüküm ifade etmesi bakımından durumunu, Hz. Peygamber'in peygamberlik görevi ve insanî yönü açılarından değerlendirmek suretiyle ortaya koyan Hattâbî hadis tenkidini daha çok metin üzerinde yoğunlaştırdı; bunu da kelime ve muhteva tenkidi olmak üzere iki kategoride ele aldı. Sahih olduğu bilinen hadislerle, fiilî sünnete, tarihî olaylara ve ümmetin icmâına muhtevası bakımından uymayan hadisleri zayıf kabul etti. Öte yandan Arap diline vukufu sayesinde, bazı râvilerin dil melekelerinin gelişmemesinden kaynaklanan, bu sebeple hadislerin asıl maksadına uygun şekilde anlaşılmasını güçleştiren kelime hatalarını ortaya koymak suretiyle de hadis tenkidinde bulundu. Hadisleri ve hadis âlimlerini bid'at mezheplerinin hücumuna karşı büyük bir gayretle savunan Hattâbî, hadis ilmiyle meşgul olanların sadece nakille yetinmeyip hadislerdeki mâna ve hükümleri tam ve doğru anlamaları gerektiği kanaatindeydi. Hadisleri anlayabilecek seviyede dil bilgisine ve İslâm kültürüne sahip olmayanlara yol göstermek amacıyla hadisleri şerhe yöneldi ve Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'i ile Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini ilk defa o şerhetti.

Hattâbî itikadî konularda da söz sahibi bir âlimdir. Ehl-i sünnet itikadını Müşebbihe ve Mücessime'nin yanlış fikirlerinden korumak, Mu'tezile mensuplarının hadisler hakkında yaymak istedikleri şüpheyi önlemek ve onların muhaddislere karşı ithamlarını tesirsiz hale getirmek için Selef âlimlerinin te'vil etmeden kabul ettikleri itikadî meselelere dair bazı hadislerin te'vil ve yorumunu yapmıştır. Onun bu husustaki temel görüşü, Kur-

'an'da ya da mütevâtîr hadislerde lafız veya mâna olarak zikredilmeyip sadece haber-i vâhid türü sahih hadislerde geçen ve zâhirî mânası tecsîm ya da teşbih ifade eden lafızların Arap dili kurallarına uygun olarak te'vil edilmesi gerektiği şeklindedir. Hattâbî bu çerçevede kadem, ricl, esâbî, şahs, sûret ve ferah gibi sadece âhâd hadislerde geçen haberî sıfatları te'vil etmiş ve böylece Selef'in temel ilkelerine bağlı kalarak kendisinden sonra gelenlere bir ufuk açmıştır.

Fıkıhın usul ve fûrûunda da yetkin bir âlim ve müctehid olan Hattâbî, ictihad kapısının kapandığını öne sürüp fıkıh ilmini ve öğrenimini sadece mezhep imamlarının görüşleriyle sınırlandırmaya çalışsan anlayışa karşı çıkarak hadisin eskiden olduğu gibi fıkıh öğrenimine temel alınmasını istedi. Dinin ikinci temel kaynağı olan Peygamber'in hadislerini bir tarafa bırakıp fıkıh ilmini mezhep imamlarının görüşleriyle sınırlamanın İslâm dine nîne fayda getirmeyeceğini savundu. Bu konuya hem hadis ilmine, hem de zamanında kabul gören bütün mezheplerin ve pek çok müctehidin görüşlerine vâkıf bir müctehid olmanın kendisine kazandırdığı dirayet ve cesaretle yaklaşan Hattâbî, o dönemdeki mezhep taassubunun dışında kalarak mezhepleri değerlendirmede sahih sünnete uygunluğu esas almış ve Şâfiî'nin vücuttan kan çıkmasıyla abdestin bozulmayacağı, kadınların yanında mahremi bulunmadan hacca gidebileceği, ziynet eşyalarından zekât alınmayacağı gibi bazı ictihadlarını tenkit etmiştir.

Hattâbî, derin ilmi yanında üstün şahsiyetiyle de kendisini tanıyanların takdirini kazanmıştır. Yumuşak huylu, dünya malına ve şöhrete önem vermeyen bir insandı. Devlet adamlarıyla yakınlık kurmaya ve resmî görev üstlenmeye karşı olmamakla beraber şartların uygun olmadığı düşüncesiyle idarecilerden uzak durmayı tercih etmiş, ilmini bir kazanç aracı olarak kullanmamış, ticaret yaparak geçimini sağlamıştır. İhtiyaç fazlası gelirini yoksullara dağıtırdı. Çevresine faydalı olabilmeyi hayat görüşü kabul ettiği için uzleti toplumdan kendini soyutlamak değil, insanlarla beraber yaşayıp kötülüklerden ve faydasız konuşmalardan uzak durmak şeklinde anlardı. Onun bazı sözleri ve şiirleri bu uyumlu, hoş görülme ve zâhid karakterini yansıtır. "Zenginlik, seni yoran şey değil başkalarına muhtaç etmeyen şeydir" sözleriyle, "Hoş görülme ol, hakkın olan şeyin tamamını is-

teme, bir kısmını bırak, çünkü kerîm insan hakkını sonuna kadar almaz. Herhangi bir şeyde haddi aşma, orta yolu tut, zira orta yolun her iki ucu da kötüdür" anlamındaki mısraları onun hayat felsefesinin bir özeti gibidir.

Eserleri. 1. *Beyânü i'câzi'l-Kur'an*. Eserde Kur'an'ın lafız ve mânasının i'câzı ele alınmış, sarfe* meselesiyle Kur'an-ı Kerîm'in geleceğe dair haberler ihtiva eden yönü üzerinde durulmuştur. Kitap Abdülmârif et-Tehâvî (Aligarh 1372/1953) ve Abdullah Sıddîk el-Gumârî (Kahire 1372/1953) tarafından neşredilmiştir. Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl Sellâm da eseri tahkik ederek Rummânî ve Abdülkâhîr el-Cür-cânî'nin aynı konudaki eserleriyle birlikte *Şelâşü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'an* içinde yayımlamışlardır (Kahire 1955, s. 17-66). Ömer Muhammed Ömer Bâhâzık'ın şerhettiği kitabı (*Şerhu risâleti Beyânü i'câzi'l-Kur'an*, Dimaşk-Beyrut 1416/1995) Claude-France Audebert uzun bir mukaddimeyle birlikte *al-Hattâbî et l'initababilité du Coran* adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir (Damas 1982). Sabbâh Ubeyd Dirâz'ın bu eser üzerinde *el-Belâğatü'l-Kur'âniyye 'inde'l-İmâmî'l-Hattâbî* adlı bir çalışması bulunmaktadır (Kahire 1406/1986). 2. *Garîbü'l-hadis*. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın ve İbn Kuteybe'nin *Garîbü'l-hadis*'lerine almadıkları ya da Hattâbî'nin bu iki âlimin yaptığı izahlara katılmadığı garîb kelimeleri açıklamak amacıyla telif edilmiştir. Eserde uzun bir mukaddimenin ardından sırasıyla merfû hadislerde, sahâbe kavillerinde (mekuf) ve tâbiîn sözlerinde (mak-tû) bulunan garîb kelimeler açıklanmaktadır. İçinde garîb kelimelerin yer aldığı hadisler ve haberler senedleriyle birlikte yazılmış, önemli kişilere ait olup senedleri bulunmayan rivayetlerdeki bazı garîb kelimeler eserin sonunda izah edilmiştir. *Garîbü'l-hadis*, Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî'nin tahkiki ve Abdülkayyûm Abdürabbînnebî'nin hadisleri tahriri ile neşredilmiştir (I-III, Dimaşk 1402-1403/1982-1983). 3. *İslâhu gâlati(hata'î)l-muhaddisîn. Taşhîhu'l-muhaddisîn li-elfâz mine'l-hadis* adıyla da bilinen eserde Hattâbî, bazı muhaddisler tarafından yanlış rivayet edildiğini söylediği 140 kadar kelimenin doğrusunu göstermiş, bunların bir kısmını da açıklamıştır. Müellif, kaynaklarda müstakil bir eser olarak anılan ve ayrı baskıları da yapılan bu çalışmayı esasen *Garîbü'l-hadis*'in son bölümü olarak yazmıştır (*Garîbü'l-hadis*, I,

49). İlk defa Burhâneddin ed-Dağistânî tarafından yayımlanan eseri (Kahire 1355/1936; Delhi 1406) daha sonra Hâtım Sâlih Zâmin (MMlir., XXXV/4 [1405/1984], s. 289-360; Beyrut 1405/1985; Mekke 1408), Muhammed Ali Abdülkerîm er-Rudeynî (Dimaşk 1407/1987), Hüseyin İsmâil Hüseyin el-Cemel (Beyrut 1409/1988) ve Mecdî Seyyid İbrâhîm (Bulak 1409/1988) neşretmiştir. Ayrıca *İşlâhu'l-ahtâ'i'l-hadîsiyye elletî yervîha'n-nâsû muharrefeten ev melhûneten* adıyla da basılmıştır (Beyrut 1409/1988). 4. *Me'âlimü's-Sünen*. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inin şerhi olup ilk hadis şerhi olarak bilinen eser *Garîbû'l-hadîs*'ten sonra yazılmıştır. Nüshalarının önemli bir kısmı İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan eserin (Sezgin, I, 150) çeşitli baskıları vardır (nşr. Muhammed Râgib et-Tabbâh, I-IV, Halep 1339-1343/1920-1924, 1351-1353/1932-1934; nşr. İzzet Ubeyd ed-De'âs – Âdil es-Seyyid, I-V, Humus 1389-1394/1969-1974; nşr. Ahmed Muhammed Şâkir – Muhammed Hâmid el-Fikî, I-VIII, Beyrut 1367-1369/1948-1950 [Münzirî ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Tehzîb*'leriyle beraber]; nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, I-IV, 141 I/1991 [sadece Hattâbî'nin şerhini ihtiva eden kısımlar]). 5. *A'lâmü'l-İlâmü'l-hadîs fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'inin ilk şerhi olan eser kaynaklarda değişik adlarla anılmaktadır (*Kitâbü'l-A'lâm fi şerhi me'ânî Câmi'i's-şâhih*, *A'lâmü's-sünen şerhu'l-Buhârî*, *A'lâmü's-sünen fi şerhi'l-müşkil min ehâdisi'l-Buhârî*, *Kitâbü Şerhi'l-Buhârî*, *A'lâmü's-sünen fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, *A'lâmü'l-muhadîs*; bazı kaynaklarda "a'lâm" kelimesinin "i'lâm" olarak harekelendiği görülmektedir). Hattâbî bu eserini *Me'âlimü's-sünen*'den sonra yazmakla beraber bu iki şerhini âdeti birbiriyle bütünleştirmiştir. Zira her iki kitapta bulunan hadisleri ikinci defa şerhetmemiş, bunları kısaca açıklasa bile önceki şerhine atıfta bulunmuştur. Bu sebeple *A'lâmü'l-hadîs*'te *el-Câmi'u's-şâhih*'teki hadislerin ancak 1238'inin şerhi bulunmaktadır. Esasen Hattâbî'nin Ebû Dâvûd'un eserini fıkah açısından, Buhârî'nin eserini de itikad açısından şerhettiği söylenebilir. *A'lâmü'l-hadîs* üzerinde Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd doktora çalışması yapmış (1984, Câmîatü Ümmi'l-kurâ), daha sonra bu çalışma *A'lâmü'l-hadîs fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî* adıyla yayımlanmıştır (I-IV, Mekke 1409/

1988). Salih Karacabey de Hattâbî'nin bu iki şerhini dikkate alarak bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). Müellifin bazı kaynaklarda *İlmü'l-hadîs* adıyla kaydedilen eseri *A'lâmü'l-hadîs*'ten ibarettir. 6. *Kitâbü Şe'ni'd-du'â*. *Tefsîru esâmî'r-rab' azze ve celle, Tefsîrû'l-esmâ' ve'd-da'vât, Şerhu'l-esmâ'il-hüs-nâ, Şerhu'd-Da'vât li-Ebî Huzeyme, Şerhu ed'iyeti'l-me'sûre, Şe'nü'd-du'â, Şe'nü ed'iyeti'l-me'sûre* ve *Kitâbü'd-Du'â* adlarıyla da anılan eser, duanın mahiyeti ve itikadî yönü hakkında âyet ve hadislerle dayalı açıklamalarla başlamakta, İbn Huzeyme'nin *el-Esmâ'ü'l-hüs-nâ*'sının şerhi ile devam etmekte, ardından müellifin esmâ-i hüsnâ ile ilgili olarak İbn Huzeyme'nin dışında bir senede tesbit ettiği hadislerle ve şerhlerine yer verilmektedir. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk dört nüshasını esas alarak eseri *Şe'nü'd-du'â* adıyla yayımlamıştır (Dimaşk 1404/1984). 7. *Kitâbü'l-'Uzle* (*Kitâbü'l-'İtişâm bi'l-'uzle*). Müellif bu eserinde uzlet konusunu hadislerle dayanarak ele almıştır. Önce Kahire'de neşredilen eser (1352), daha sonra Burhâneddin ed-Dağistânî'nin tashih ve notlarıyla

birlikte İzzet Attâr (Kahire 1356/1937), Kusay Muhibbûddin el-Hatîb (Kahire 1385), Abdülgafûr Süleyman el-Bündârî (Beyrut 1405/1985), Âdil Abdülmevcûd (Kahire 1987) ve Yâsîn Muhammed es-Sewvâs (Dimaşk-Beyrut 1407/1987) tarafından yayımlanmıştır.

Kaynaklarda Hattâbî'nin şu eserleri de zikredilmektedir: *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr, et-Tıbbü'n-nebevî* (Mes'ele fi't-ṭib), *Delâ'ilü'n-nübüvve, Mes'ele fi İbni's-Şayyâd*. Ayrıca onun fıkha dair *Tefsîrû'l-luğa elletî fi Muhtaşarî'l-Müzenî* adlı bir çalışmasından, kelâm ve kelâmîcilerin aleyhinde kaleme aldığı *Kitâbü'l-Gunye 'anı'l-kelâm ve ehlih ile Kitâbü Şi'ârü'd-dîn fi uşûlî'd-dîn* (Şi'ârü'd-dîn ve berâhinü'l-müslimîn), *Kitâbü's-Sirâc, Kitâbü's-Şicâc* (*Kitâbü's-Şihâh, Kitâbü'n-Necâh*) adlı kitaplarından söz edilmektedir. *Kitâbü'l-'Arûs* ve *Kitâbü'l-Cihâd* adlı eserler de Hattâbî'ye nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr*, IV, 383-385; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 348-349; II, 380; İbn Hayr. *Fehrese*, s. 190, 201; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 397; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 414-415; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdeba'*, IV, 247-260; X, 268-272; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 125; İbn Halikân, *Vefeyât*, II, 214-216; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, V, 58-59; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 23-28; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1018-1020; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 282-290; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 236; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 404; a.mlf., *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 546-547; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 146; Keşfü'z-zunûn, I, 108, 120, 545; II, 1032, 1410, 1739; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 127-128; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edebe* (Bulak), I, 282-283; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 44; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 304; Kehâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 61; IV, 74; Sezgin, GAS, I, 118, 150, 211; Brockelmann, GAL (Ar.), III, 213; M. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhadîsün*, Beyrut 1984, s. 252; Ahmed Cemâl el-Ömerî, *Mefhûmü'l-i'câzî'l-Kur'ânî hatta'l-karnî's-sâdisi'l-hicrî*, Kahire 1984, s. 55-68; Salih Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu* (doktora tezi, 1990, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 46-52, 67, 69, 72-81, 143-148, 245; Ahmed Abdullah el-Bâtîlî, *el-İlmâ-mü'l-Hattâbî: el-muhaddîsü'l-fakih ve'l-edîbû's-şâ'ir*, Dimaşk 1417/1996; F. Krenkow, "Commentaries On Hadith", IC, XI (1937), s. 156; A. S. Tritton, "al-Bayân fi l'icâzîl-Qur'an by Hamd b. Muhammad al-Khattâbî", JRAS, sy. 1 (1956), s. 119; Yûsuf el-Kettânî, "et-Ta'rif bi-Kitâbi A'lâmî's-sünen li'l-İmâm el-Hattâbî", MMA (Küveyt), XXVI/2 (1982), s. 725-734; Fazl Hasan Abbas, "Beyânü l'icâzî'l-Kur'an li'l-Hattâbî, tahlîl ve mukârene ve nakd", Dirâsât, XIV/10, Amman 1987, s. 237-281; Ed., "al-Khattâbî", E² (Fr.), IV, 1163.

Hattâbî'nin *Kitâbü Şe'ni'd-du'â* adlı eserinin ilk sayfası (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1308)

